

Lovisa Nyman

Beroende och frihet – vikten av dubbla perspektiv

Det finns en mänsklig ofrihet, eller ett mänskligt beroende, som inte går att bygga bort genom system och politiskt arbete mot underordning. Det beror helt enkelt på att det ytterst inte är fråga om underordning utan om ofrånkomliga mänskliga livsvillkor konstaterar Lovisa Nyman i denna artikel om skilda perspektiv på begreppen beroende och frihet.

Vi är bra på frihet i Sverige. Det är ett av våra högsta värden och vi har arbetat hårt för att uppnå en frihet som gör att människor, oavsett livsomständigheter, ska ha så mycket makt som möjligt över sina egna liv. Det är viktigt att människor kan fatta beslut om sina liv oavhängigt sina familjer, släktingar och vänner. På hundra år har vi dessutom gått från att vara ett av Europas fattigaste länder till ett av världens rikaste och vi har gjort mycket för att främja jämlikheten. Jag ser med tacksamhet på allt det arbete som många eldsjälar lagt ner på att ta oss hit, både politiker och andra som arbetat socialt i kyrkor och organisationer.

Fri och ensam

Erik Gandinis dokumentärfilm *The Swedish Theory of Love* skildrar det svenska samhällets utveckling efter 70-talet med fokus på de sociala konsekvenserna av att vi byggt upp ett land där just individens autonomi är det ledande värdet. Gandini beskriver ett samhälle där människor både lever och dör i stor ensamhet. Han skildrar den växande fertilitetsindustrin för ensamstående kvinnor och nyanländas förvirring i mötet med den asociala svensken. Likaså följer han några utredare som letar efter anhöriga till människor som dött ensamma och legat länge i sina hem innan någon hittat dem. I filmen får bilden av den svenska ensamheten också träda fram i kontrast mot det etiopiska samhället, där fattigdomen visserligen är stor men människor

tar hand om varandra. Budskapet är att det samhälle som vi skapat för att göra människor oberoende av sina familjer och släkter i ekonomisk mening också har genererat ett känslomässigt och socialt oberoende som vi inte mår bra av.

Åsikterna går isär om huruvida Gandinis film ger en rättvis bild av situationen i Sverige idag. Oavsett den kritik som kan riktas mot Gandinis framställning är han inte den enda som börjat peka på baksidorna av framgången med den svenska välfärdsstaten. Att svenskar i hög grad är ensamma och värderar sin frihet högre än relationer verkar ändå stå klart om man ska tro exempelvis historikern Lars Trägårdh och den världsomspännande undersökningen av värderingar i olika länder, *World Value Survey*.

I botten ligger några inom teologin och filosofin länge omdebatterade frågor, nämligen om människan är, eller kan vara, en autonom individ och hur friheten som värde förhåller sig till andra värden. De tecken på ohälsa som vårt frihetsinriktade land uppvisar, och det lidande som många människor utsätts för i spåren av friheten, gör att vi måste tänka vidare kring detta. Är frihet överordnat alla andra värden? Vilket pris är vi beredda att betala för friheten? Kräver jämlikhet verkligen det mått av frihet som vi har uppnått? Är inte ofrivillig ensamhet också en form av underordning och orättvisa? På vilket sätt gör ett teologiskt perspektiv skillnad för förståelsen av frihet?

Föreställningen om den fria människan är en konsekvens av upplysningens fokusering på människans förmåga att dra slutsatser utifrån sitt förnuft och sina sinnesintryck. Inom teologin har det länge funnits en kritik mot föreställningen om den fria människan. Redan romantikerna kring sekelskiftet 1800 pekade på att något saknades. Människan har ett förnuft och sinnen att uppleva världen med, men människan har också känslor och vilja. Utan dem blir det en ensidig bild av människan. Upplysningens föreställning om människan som autonom, god och stadd i ständig framgång visade sig också svår att upprätthålla, inte minst efter de stora krigen på 1900-talet. Det blev tydligt att vi också är inbegripna i starka maktstrukturer med underordning och ren ondska som följd. I Sverige har vi lagt mycket arbete på att skapa demokrati och motarbeta de negativa strukturerna och den underordning de ger upphov till.

Ofrånkomligt beroende

Men det finns också en mänsklig ofrihet, eller ett mänskligt beroende, som inte går att bygga bort genom system och politiskt arbete mot underordning. Det beror helt enkelt på att det ytterst inte är fråga om underordning utan om ofrånkomliga mänskliga livsvillkor. Dessa tar sig visserligen olika uttryck beroende på vilka omständigheter man lever under, men ingen av oss står fria från dem. Det handlar exempelvis om barns beroende av sina föräldrar, sjukas bero-

ende av friska och äldres beroende av yngre. Likaså är vi beroende av andra för vår förståelse av oss själva, andra, världen och Gud. En viktig insikt som förmedlas av teologer som exempelvis Carter Heyward är att vi är relationella varelser och skapas först i relationen till andra. Det betyder inte bara att det är i ömsesidigheten som det mänskliga livet utspelar sig när det är äkta, utan att det inte finns något mänskligt liv utan den. Jag träder fram som människa genom den andres respons på mina handlingar och den andres berättelse om mig. Därför är jag inte fri och obunden varken i känslomässigt, viljemässigt eller tanke-mässigt hänseende.

Den franske filosofen Paul Ricoeur förmår i sitt tänkande förena dessa båda perspektiv på människan. Han talar både om den kapabla människan, "homo capax" och det sårade självet, "cogito blaisé". Ricoeur menar att människan både är fri i meningen kapabel att handla och underkastad en begränsning som innebär ett lidande. Det innebär att människan har ett stort mått av frihet men att denna frihet är inskränkt. Människans handlande är alltid intrasslat i andra människors handlingar och därför står människans förmåga att tänka och handla aldrig fritt från andra människors. Och ändå är människan inte fråntagen sin förmåga att handla och påverka.

Motapokalyptiskt förhållningsätt

För att bättre kunna hantera det mänskliga livets frihet och beroende, kapacitet och lidande, behöver vi därför kunna se de komplexa relationerna dem emellan, istället för att skapa ett simplificerat motsatsförhållande. Frihet är inte uteslutande gott och beroende är inte uteslutande problematiskt. Den amerikanska processsteologen Catherine Keller ger en teologisk språkdräkt åt problematiken med att förstå världen utifrån dikotomier, det vill säga motsatser som utesluter varandra. Enligt Keller har människan ofta fallit in i ett apokalyptiskt tänkande, inspirerad av den

bibliska apokalyptiken. När det som man har uppfattat som det goda har blivit förtryckt, har upprättelsen bestått i att eftersträva fullständigt omvända förhållanden. Det innebär att det förtryckta goda ska avgå med segern och det som uppfattas som ont ska utplånas totalt. Men Keller menar att en sådan seger aldrig leder till den harmoni som eftersträvas utan alltid genererar en ny konflikt. Den sida som undertrycks kommer alltid igen för att kräva revansch och nya konflikter uppstår.

Keller framhåller att mänskligheten därför inte är betjänt av apokalyptikens böljande förtryckarmönster. Istället vill hon se vad hon kallar för ett motapokalyptiskt förhållningsätt, som har en integrerande inställning. Det centrala blir då hur värden kan jämkas samman, utan att bli till en överslätad helhet, men samexistera i viss disharmoni. Därför väljer Keller medvetet att inte kalla det en antiapokalyptisk strategi. På så sätt understryker hon att den inte inbegriper apokalyptikens dikotomisering och söndring. Istället är det en metod med syfte att söka beröringspunkter och motarbeta det splittrande.

I det svenska samhället har beroendet otvetydigt lidit nederlag i den apokalyptiska kampen för frihet under 1900-talet. Det liberala politiska klimat som nu präglar det svenska samhället värderar autonoma individer, både ekonomiskt och känslomässigt. Därför är det uppbyggt för att hantera ekonomiskt beroende så att individer inte ska vara beroende av sina familjer utan istället av staten. Men att människan är ofrånkomligt beroende när det gäller tanke, känsla och vilja har samhället inte riktigt kunnat hantera, eftersom känslomässigt beroende per definition uppfattas som negativt och också möjligt att avskaffa.

Hör till det mänskliga livet

Ändå verkar de flesta vara överens om att vissa former av känslomässiga beroenden hör till det mänskliga livet. Åtminstone när det gäller barnets beroende av föräldern och kanske också

det beroende som innebär att vi inte mår bra av att vara ofrivilligt ensamma. Jag skulle vilja utvidga detta och säga att även föräldern är beroende av sitt barn och att detta ömsesidiga, om än asymmetriska beroende, inte upphör på myndighetsdagen. Likaså är människan beroende av partners, vänner och andra i ens sociala krets. Det beroende jag talar om innebär att vi med nödvändighet är förbundna med varandra och att våra val av handlingar påverkar andras vardag och känsloliv. Det innebär i sin tur att vi har ett djupt rotat ansvar för varandra som medför en begränsning av vår frihet. Detta är inte detsamma som att säga att vi ska låta destruktiva beroenden frodas. Även i ett samhälle som värderar självständighet högt måste vi kunna skilja mellan olika former av beroenden.

En vidare blick på beroende kräver alltså att vi förmår särskilja mellan beroenden som är orsakade av underordning och orättvisor respektive beroenden som hör till livet som mänsklig varelse. Inte sällan är de sammanflätade men om vi skulle lyckas utplåna de förra så betyder det inte med automatik att vi har kommit till rätta med de senare. Som det svenska samhället visar låter sig dessa nämligen inte helt avhjälpas genom ekonomiska skyddsnät och samhällseliga sociala insatser.

Den gudsberoende människan

Kyrkan och teologin har alltid varit medveten om att den mänskliga existensen är genomsyrad av ett djupt beroende. Ytterst är det i form av ett beroende av Gud, som skapare och upprätthållare av livet. Men det gudomliga är inte på ett enkelt sätt åtskiljbart från det mänskliga. Gud är kärlek men som skapare och upprätthållare av livet förmedlar Gud denna kärlek i första hand genom människor. Utan den omsorg och träning i kärlek som föräldern ger barnet skulle inte en vuxen människa, med kapacitet att älska, kunna utvecklas. Med denna utgångspunkt är vårt beroende av andra människor en del av

vårt beroende av Gud. Likaså, vårt beroende av Gud tar sig i hög grad uttryck i form av beroende av andra människor. Förälderns kärlek till barnet eller den älskandes kärlek till den älskade, är ytterst en kärlek som strömmar genom människan från Gud. Ingen av oss vore kapabel att älska om vi inte först tagit emot Guds kärlek genom människor, eftersom det är så vi som kroppsliga varelser kan ta emot kärlek, som en konkret och kroppslig beröring av huden.

För många människor innebär en del former av beroende en sådan förlust av identitet och integritet att det är mycket svårt att leva med. Så är exempelvis fallet för en del äldre som behöver olika former av vård och assistans. En sådan känsla måste naturligtvis tas på allvar. Samtidigt behöver vi komma ihåg att upplevelsen av beroendet som en integritetsförlust och som något som är svårt att bära inte står helt fritt från de värderingar som samhället genomsyras av, nämligen att den som är beroende ligger till last och är en börda. Det går också att föreställa sig andra sammanhang, präglade av tanken på att beroendet är något allmänmänskligt som tar sig olika uttryck under livets olika faser. Där är det inte säkert att denna känsla av att vara tärande och osjälvständig skulle växa sig så stark.

Människan som sårbar och behövande

Dessutom är det i hög grad så att den som upplever sitt beroende som en börda gör det därför att vi föreställer oss att beroendet inkräktar på den andres frihet. Jag är ju alltid beroende av någon som måste ge upp en del av sin frihet för att möta mitt behov. Så länge som den dominerande synen är att det är onaturligt att ge upp delar av sin frihet för någon annan, framstår det som att den som behöver ställer orimliga krav. Alternativet är

en utgångspunkt som säger att vi alla behöver. Då skulle kanske inte skillnaden mellan människors olika grad och art av behov få oss att tro att det finns vissa människor som behöver och andra som inte gör det.

Det är uppenbart att beroenden kan ha förödande konsekvenser och beröva människor deras självförtroende, handlingskraft och integritet. Likaså börjar det bli tydligt i det svenska samhället att friheten kan ha lika destruktiva följder, både för den jag gör mig fri ifrån och för mig själv. Den som drabbas av ofrivillig frihet från relationer kan uppleva förlust av både identitet, självkänsla och mening. Utifrån ett relationellt perspektiv kan vi inte göra något åt detta på egen hand. Och konsekvensen blir att det som egentligen är en naturlig form av beroende omvandlas till underordning. När vi inte svarar upp mot vårt ansvar mot varandra uppstår orättvisor.

Livsbejakande plats för sårbarhet

Kyrkorna är ofta platser där de negativa konsekvenserna av både frihet och beroende blir synliga, eftersom vi försöker gör dem till sammanhang dit vi kan komma med allt det som ingår i våra liv. Samtidigt är de platser där människans ofrånkomliga ofrihet, lidandet, och den sårade människan kommer till ytan och ryms. Kanske är det till och med denna ofrihet som driver många av oss till kyrkan.

Så vad kan teologin och kyrkorna bidra med när det gäller hur vi kan förhålla oss till detta ofrånkomliga mänskliga beroende? För det första att hjälpa till att upprätthålla båda perspektiven. Människan är både fri och ofri. Människan är både förmögen att handla och bunden av de omständigheter som omger det specifika livet. Att sträva efter att erövra och upprätthålla frihet står inte i mot-

sättning till att erkänna människans beroende och inrätta samhället efter det. Jämlikhet och erkännande av vårt beroende behöver inte vara motsatser. Snarare uppstår underordning och ojämlikhet när vi inte kan erkänna att vi i första hand är relationella varelser.

En viktig dimension av att erkänna allas vårt beroende och lidande är då att vi tydliggör för oss själva att det inte är fråga om att vissa människor är beroende medan andra är självständiga. Kyrkornas sociala arbeten riktar sig visserligen i hög utsträckning till människor som är synligt beroende, ofta på grund av underordning. Men var och en av oss är beroende. Det är inte bara livets föränderlighet och oförutsägbarhet som gör att jag plötsligt kan befinna mig i en situation av stort beroende som jag inte hade räknat med. Även den som uppfattar sig själv som fri och självständig är förbunden med andra människor.

Vidare handlar det om att visa på att det gudomliga gör skillnad för hur vi uppfattar varandra. Ordet autonomi innebär att var människa är sin egen lag, det vill säga fattar sina beslut enbart utifrån sig själv. Men om friheten är begränsad därför att jag är Guds kropp, därför att jag är den hud och de ögon som förmedlar Guds kärlek, står det mig inte fritt att välja bort andra. Vår autonomi är begränsad på grund av de destruktiva strukturer som försätter människor i nedbrytande och orättvisa livssituationer. Men autonomi är också begränsad för att vi är relationella varelser. Och det är först då vi bejakar det senare, och tar oss an alla de utmaningar som det innebär, som vi kan närma oss en livsbejakande ömsesidighet.

LOVISA NYMAN

Doktorand i systematisk teologi, Lunds universitet, präst i Svenska kyrkan